

ویژگی‌های کتاب‌های آموزشی

تاریخ ادبیات

آرایه‌ها، عروض، قافیه و نقد ادبی

(دوره‌ی آموزش متوسطه)

مجموعه راهنماهای تولید کتاب‌های آموزشی - ۱۷

ویژگی‌های کتاب‌های آموزشی
راهنمای تولید کتاب‌های آموزشی برای
ناشران نویسندگان و معلمان مؤلف

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی
دفتر انتشارات کمک‌آموزشی
تابستان ۸۴

اطلبوا العلم من المهد الى الحد
پیامبر اسلام (ص)

مقدمه

با ورود به هزاره‌ی سوم میلادی، پیشرفت‌ها و تجربیات نوین آموزشی، این امکان را فراهم ساخته است که سخن گهربار پیامبر اسلام (ص)، «زگهواره تا گور دانش بجوی»، یا به عبارت دیگر «یادگیری مادام‌العمر»، مصداق عملی یابد. امروزه یادگیری به زمان حضور در مدرسه محدود نمی‌شود، بلکه همان‌طور که در گزارش کمیسیون بین‌المللی درباره‌ی آموزش برای قرن بیست و یکم با عنوان «یادگیری، گنج درون» (۱۹۹۵، Dolors) بیان شده است، یادگیری تمام جنبه‌های حیات انسان را دربرمی‌گیرد. تحقق چنین امر خطیری بدون بازناندیشی، بازسازی ساختارها و بازآفرینی مؤلفه‌های نظام آموزشی و زیرساخت‌های آن، بعید می‌نماید.

یکی از مهم‌ترین و رایج‌ترین منابع تحقق یادگیری مؤثر و پایدار در کشورمان، کتاب‌های آموزشی هستند. یادگیری اطلاعات از طریق کتاب، با وجود گسترش اینترنت همچنان اهمیت خود را حفظ کرده است. (گانیه وریس، ترجمه‌ی مهجور، ۱۳۷۸).

کتاب‌های آموزشی توانسته‌اند، در کنار ابزار پیچیده و سریع توسعه یافته‌ی رسانه‌ای در سراسر نظام‌های آموزشی جهان همچنان اهمیت خود را حفظ کنند و به تحقق یادگیری در سطوح مختلف فراگیران بپردازند.

در حال حاضر، «سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش»، به عنوان یکی از مؤسسات بزرگ علمی فرهنگی و

آموزشی کشور، در امر پژوهش، برنامه‌ریزی، تولید و ارزشیابی کتاب‌های آموزشی نقش عمده‌ای دارد. این سازمان، علاوه بر ساماندهی امور تولید و نشر کتاب‌های آموزشی، امر راهنمایی و جهت‌دهی به دست‌اندرکاران امور چاپ و نشر، در راستای تولید کتاب‌های آموزشی مناسب و مورد نیاز نسل دانش‌آموزی، اولیا، معلمان و کارشناسان آموزشی سراسر کشور را برعهده دارد. آنچه در مجموعه‌ی حاضر فراهم شده است، تلاشی مقدماتی برای نیل به این مقصد می‌باشد. امیدواریم با نظرات ارشادی و اصلاحی کلیه‌ی صاحب‌نظران امر تعلیم و تربیت، در گام‌های بعدی، این تلاش‌ها کامل‌تر شوند و به سمت تحقق هدف‌های متعالی و آرمانی نظام آموزشی کشور پیش روند.

دفتر انتشارات کمک آموزشی

ویژگی‌های کتاب‌های آموزشی تاریخ ادبیات، آرایه‌ها،

عروض، قافیه و نقد ادبی

کتاب درسی «تاریخ ادبیات» شامل دو جلد است که در دوره‌ی متوسطه تدریس می‌شود؛

«عروض» بخشی از کتاب ادبیات پیش‌دانشگاهی ویژه‌ی رشته‌ی فرهنگ و ادب است؛

«آرایه‌ها» به چند شکل زیر:

الف) بخش اصلی آن کتابی است با همین نام برای تدریس در سال سوم فرهنگ و ادب

ب) بخشی از آن به صورت تلفیقی در کتاب‌های ادبیات فارسی پایه‌های ۱ تا ۳ و پیش‌دانشگاهی سایر رشته‌ها آمده است.

«نقد ادبی» نیز بخشی از کتاب ادبیات پیش‌دانشگاهی ویژه‌ی رشته‌ی فرهنگ و ادب است.

تدریس این مواد آموزشی در دوره‌ی متوسطه، با هدف‌های زیر صورت می‌گیرد:

○ مخاطبان با گنجینه‌ی عظیم و پر ارج میراث ادبی ایران و جهان آشنا شوند؛

○ با میراث شکوهمند انسانی و علمی و فرهنگی ایران آشنا و بدان دل بسته شوند؛

○ پاسداری از این میراث گرانقدر را لازم بشمارند؛

○ در توسعه و تفهیم و ترویج آن مشارکت کنند؛

○ ارزش‌های والای نهفته در این میراث باشکوه را حراست کنند؛

○ راه‌های زیبا و مؤثر سخن گفتن را بیاموزند؛

○ نگرش مثبت خود را به زیباآفرینی و سخنان زیبا افزایش دهند؛

○ معیارهایی برای تشخیص زیبایی و سودمندی سخن بیاموزند.

بدیهی است که هدف‌ها بسیار بزرگ، قابل ستایش و گسترده‌اند اما حجم محدود کتاب‌های درسی و کمبود ساعات تدریس این مواد، یقیناً امکان تحقق هدف‌هایی چنین گسترده را نمی‌دهد؛ بنابراین ضرورتی انکارناپذیر، وجود کتاب‌های دیگری را در کنار کتاب‌های درسی رسمی آموزش و پرورش ایجاد می‌کند تا بتوانند به تحقق هدف‌هایی که گذشت، کمک کنند و علاوه بر آن، امکان مطالعات جنبی و سودبخش دیگری را در کنار کتاب‌های درسی و به قصد گسترش هدف‌های آن‌ها برای معلم و دانش‌آموز فراهم آورند.

کتاب‌های اخیر «کتاب‌های آموزشی» هستند که برای تحقق هدف‌های تعیین شده، در کنار کتاب‌های درسی یا به موازات آن‌ها تألیف و تولید می‌شوند. بدیهی است که برای اثربخشی بیش‌تر کتاب‌های آموزشی بهتر است، نویسندگان و ناشران آن‌ها در یک تعامل دوجانبه با نویسندگان کتاب‌های درسی هم‌اندیشی کنند و از چند و چون نظرات هم آگاه شوند تا احراز مهارت‌ها و دانش‌های پیش‌بینی شده در طول سال‌های تحصیلی برای دانش‌آموز مسلم شود.

اگر تعامل لازم در مواردی که برشمردیم پیش نیاید، نتایج منفی زیر، حاصل مسلم کتاب‌های آموزشی خواهد بود:

○ سوق دادن معلم و دانش‌آموز به سمت نکات غیرمحموری و فرعی کتاب‌های درسی؛

○ انحراف از اصول بنیادین درس و کتاب‌های درسی موردنظر؛

○ غفلت از اهداف برنامه‌های درسی مصوب؛

○ قرار گرفتن آموزش در حوزه‌ی نفوذ ارزشیابی؛

○ هدر رفتن سرمایه‌های مادی و معنوی.

کتاب‌های آموزشی را می‌توان به شیوه‌ها و شکل‌های گوناگون ارائه کرد؛ زیرا این کتاب‌ها محدودیت‌های کتاب‌های درسی را ندارند؛ می‌توانند

مخاطبان عام یا خاص و محدود یا نامحدود داشته باشند و بسته به خواست نویسنده کوتاه یا بلند، مفصل یا مختصر، محدود یا نامحدود نوشته می‌شوند.

در این بخش، انواع کتاب‌های آموزشی را معرفی می‌کنیم:

الف) کتاب‌های آموزشی معلمان در حوزه‌ی «تاریخ ادبیات و...» شامل:

۱. دانش‌افزایی معلم

کتاب حاضر را با هدف کلی افزایش دانش معلم در حوزه‌ی دانشی، نه مهارتی می‌نویسند تا معلم با خواندن آن، در این ماده‌ی درسی خاص، از دانش و بینش بیشتری نسبت به دانش‌آموز برخوردار باشد و بتواند در صورت وقوع بحثی فراتر از کتاب، در کلاس درس، بحث را جهت دهد و به نتیجه‌گیری دلخواه بکشانند و راه را برای یافتن پاسخ‌های درست و احتمالاً متنوع دانش‌آموزان هموار سازد. همواره باید در نظر داشت که معلم در ماده‌ی درسی اخیر بر دانش‌های پایه تسلط دارد، اما این کتاب می‌خواهد به او کمک کند که درجه‌ی تسلط خود را با آوردن شاهدها و نمونه‌ها افزایش دهد؛ بنابراین در تدوین کتاب آموزشی اخیر باید این جنبه مورد توجه و تأکید قرار گیرد.

۲. روش تدریس

تاریخ ادبیات را چگونه باید تدریس کرد؟ عروض و قافیه را چه‌طور؟... چنین پرسشی - وقتی به ذهنی خطور می‌کند - بسیار کلی‌تر از آن است که مثلاً در پاسخ بگوییم: «به صورت نمایش‌نامه» یا «به صورت پرسش و پاسخ»

به صورت نمایش نامه یا شبیه به آن، پاسخی به جزئیات تدریس تاریخ ادبیات است، اما در «روش تدریس»، معلم ابتدا با رویکردهای گوناگون تدریس ماده‌ی درسی «تاریخ ادبیات» یا «عروض» و... آشنا می‌شود؛ یعنی مثلاً ابتدا معین می‌شود که آیا ماده‌ای درسی به نام «تاریخ ادبیات» مستقلاً وجود دارد یا تاریخ ادبیات خود، جزئی از یک ماده‌ی بزرگ‌تر مثلاً ادبیات است، و اگر وجود دارد و مستقل است، کاراترین نوع تدریس آن براساس خط سیر امروز به دیروز است یا دیروز به امروز، و آیا باید شاعر، نویسنده و کتاب محور اصلی قرار گیرد یا حوزه‌ی کلی‌تری به نام ادبیات یا دوره‌های ویژه‌ی افول و سقوط یا رکود و رواج و ترقی آن؟ کتاب «روش تدریس...» با بررسی آرای جهانی در این زمینه، به این پرسش، پاسخ‌هایی و نه پاسخی، در خور می‌دهد و موجب گسترش دیدگاه معلم به کل موضوع می‌شود.

۳. راهنمای معلم

پس از تعیین رویکرد زیربنایی تدریس که به مدد کتاب «روش تدریس...» انجام می‌گیرد، شیوه‌های مناسب تدریس کتاب حاضر بررسی و تعریف می‌شود و چنین کتابی به معلم می‌آموزد که چه‌گونه با استفاده از شگردها و ابزار مناسب به تدریس کتاب و ماده‌ی درسی «تاریخ ادبیات»، عروض و... بپردازد.

۴. ارزش‌یابی و سنجش پیشرفت دانش‌آموز

این کتاب اگرچه مستقیماً به دانش‌آموز مربوط می‌شود، اما مواد آن در اختیار معلم قرار می‌گیرد تا براساس رهنمودها و دستورالعمل‌های آن در درس اخیر، به تهیه‌ی ابزارهای مناسب ارزش‌یابی پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان بپردازد و با تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل، علل افت‌ها و

عقب‌ماندگی‌های دانش‌آموزان یا میزان تسلط آنان را بر مطالب درسی ارزیابی کند و برای گام‌های بعدی آموزشی برنامه‌ریزی نماید.

ب) کتاب‌های آموزشی دانش‌آموزان در «حوزه‌ی تاریخ و ادبیات و...» شامل:

۱. دانش‌افزایی دانش‌آموزان

این کتاب، رسانه‌های آموزشی کمکی است که موجب «گسترش معلومات» دانش‌آموز در حیطه‌ی مورد نظر می‌شود. منظور از «گسترش» آن نیست که کلیه‌ی دانش‌های موجود در حوزه‌ی «تاریخ ادبیات، آرایه‌ها، عروض و نقد ادبی» در ایران و جهان، در این کتاب جمع‌آوری و ذخیره گردد. لازم است که پیش از شروع کار، در مرحله‌ی برنامه‌ریزی برای نوشتن کتاب، میزان «گسترش معلومات» به‌طور دقیق تعریف و مشخص شود؛ چون اگرچه برای نویسنده ممکن است نهایت مطلوب، ارائه‌ی کتابی جامع باشد اما مطلوب دانش‌آموز نیست.

مؤلف می‌تواند برای تکمیل کار، به معرفی منابع موجود در حیطه‌ی مورد نظر بپردازد تا در صورت نیاز بدان‌ها مراجعه شود. توجه به این مسئله نیز اهمیت دارد که نبود برخی مطالب پایه یا مکمل در کتاب درسی، به علت حجم مشخص آن است؛ در صورتی که کتاب آموزشی با این محدودیت مواجه نیست.

این نوع کتاب را می‌توان به هر شکلی نوشت: توضیحی و تشریحی، پرسش و پاسخ، نمایش‌نامه و داستان یا... .

۲. مرجع دانش‌آموز

اگر در حین مطالعه‌ی درس‌های تاریخ ادبیات، نقد و عروض و آرایه‌ها، پرسشی به ذهن دانش‌آموز برسد که عدم اطلاع از آن، لطمه‌ای

به ادامه‌ی مطالعه وارد سازد یا اخلاقی در پیشرفت ایجاد کند، دانش‌آموز باید بتواند همان زمان، با مراجعه به مأخذی مطمئن و قابل اعتماد پاسخ مناسبی برای پرسش خود بیابد. این پرسش ممکن است معنای واژه‌ای یا توضیح کوتاهی درباره‌ی مطلبی باشد که دانستن آن لازم به نظر آید. «کتاب مرجع دانش‌آموز» منبع مطمئنی است از این موارد و موارد مشابه که امر دسترسی آسان و میان‌بر را برای دانش‌آموز فراهم می‌آورد و حتی به صورت دایرة المعارف یا فرهنگ موضوعی نیز نوشته می‌شود. طرز استفاده از این کتاب باید در مقدمه‌ی آن بیاید.

۳. تمرین برای تثبیت آموخته‌ها و تقویت و آموزش جبرانی

میزان، شیوه و زمان یادگیری درس‌ها در میان افراد مختلف متفاوت است، ولی برحسب ضرورت‌های آموزشی، افرادی با استعدادهای متفاوت در کلاس‌های مشابه حضور می‌یابند. بنابراین نمی‌توان از همه‌ی آن‌ها انتظار بازده یکسان داشت؛ در صورتی که در حال حاضر، نحوه‌ی ارائه‌ی مطلب و میزان و شیوه‌ی آن نیز در کلاس‌های متعدد، سراسر کشور یکسان است. با عنایت به این موضوع، وجود کتاب‌هایی که بتوانند برای استعدادهای متفاوت روش‌ها و راه‌های یادگیری متنوعی ارائه کنند تا کار یادگیری متناسب با استعدادهای متفاوت انجام گیرد، ضروری می‌نماید. کتاب‌های «تمرین برای ...» می‌توانند این مهم را عهده‌دار شوند و شگردهای مطلوبی برای یادگیری مطلوب ارائه دهند که آموزش‌وپرورش به دلیل فراگیر بودن و گسترده بودن، از ارائه‌ی آن شیوه‌ها معذور است.

۴. جنبی و سرگرمی

این نوع کتاب می‌تواند، مجموعه‌ی متنوعی از شعر، بازی، داستان، معما، طنز، چیستان و جدول و... باشد که تمام آن‌ها حول یک محور واحد - که هدف‌های کتاب درسی را پوشش می‌دهد - متمرکز شوند. چنین کتابی با شیوه‌ی غیر جدی و فانتری و سرگرم‌کننده می‌تواند، دانش‌آموز را به موضوع درس علاقه‌مند سازد و کاری را از کتاب درسی رسمی ساخته نیست، انجام دهد. بدیهی است، کتاب درسی به علت لزوم پیروی از برنامه‌ریزی خاص، ناگزیر در شکل و شمایل فعلی ارائه می‌شود اما این محدودیت برای کتاب جنبی و سرگرمی وجود ندارد و با ظرایف و لطایف و نکته‌های غیرمستقیم، مطالب کتاب درسی را در ذهن دانش‌آموز تثبیت می‌کند.

هدف‌های کتاب‌های آموزشی حوزه‌ی تاریخ ادبیات، آرایه‌ها، عروض، قافیه و نقد ادبی

بدیهی است که هدف‌های کتاب‌های آموزشی همان هدف‌های کتاب‌های درسی هستند که در این کتاب‌ها گسترش می‌یابد تا بتوانند آن‌ها را به درستی پوشش دهند و کمبود ساعت‌های آموزشی یا کمبود حجم کتاب درسی را جبران کنند و برای مباحثی که در کتاب درسی کمتر مورد توجه قرار گرفته، راهکارهای مناسبی اتخاذ کنند. مؤلفان کتاب‌های آموزشی باید با هدف‌های مصوب برنامه‌ی درسی در ماده‌های درسی مورد نظر آشنایی داشته باشند. معمولاً این هدف‌ها را در سه دسته به این شرح معرفی کرده‌اند:

الف) شناختی

- آشنایی با تاریخ ادبیات، شخصیت‌های برجسته‌ی ادبی و آثار آنان؛
- آشنایی با سیر تحول ادبیات گذشته و معاصر ایران و جهان؛

- آشنایی با مکاتب و سبک‌های ادبی ایران و جهان؛
- آشنایی با مباحث ادبی (نقد ادبی، صور خیال و...)
- آشنایی با اصول موسیقایی شعر فارسی؛

ب) مهارتی

- کسب مهارت در اعمال نکات ذوقی و بلاغی در نگارش و انشا؛
- کسب مهارت در نگارش متون زیبای ادبی و آراسته به نکات ذوقی و بلاغی؛
- کسب مهارت در تشخیص و به‌کارگیری آرایه‌های ادبی در متون مختلف زبانی و ادبی؛
- کسب مهارت در مقایسه‌ی سبک‌های ادبی و نقد آثار بزرگان؛
- کسب مهارت در تطبیق و بررسی آثار ادبی ایران و جهان؛

پ) ایجاد نگرشی

- علاقه به پاسداری از ادبیات فارسی و ترویج و تقویت آن؛
 - تلطیف عواطف و التذاذ ادبی از راه آشنایی و مطالعه‌ی آثار ادبی ایران و جهان؛
 - تقویت علاقه به فرهنگ ایرانی - اسلامی و حفظ و ترویج آن؛
 - تقویت حس زیبایی‌شناسی.
- هر مقدار میزان آشنایی نویسندگان کتاب‌های آموزشی با هدف‌های بالا بیش‌تر باشد، توفیق آنان در انتقال هدف‌ها به مخاطبان بیش‌تر خواهد بود.

ویژگی‌های کتاب‌های آموزشی حوزه‌ی تاریخ ادبیات، آرایه‌ها، عروض، قافیه و نقد ادبی

الف) ویژگی‌های عمومی

ویژگی‌های عمومی هشت عنوان کتاب آموزشی که تا این جا برشمردیم، مشترکند و عبارتند از:

۱. دیداری

۱-۱. جلد و قطع

جلد کتاب با مطالب آن سنخیت داشته باشد.

جلد کتاب براساس ویژگی‌های فکری و سنی مخاطب طراحی شود.

قطع کتاب با سلیقه و علاقه‌ی مخاطب متناسب باشد.

۲-۱. خط

انتخاب خط مناسب برای کتاب، از دلایل عمده‌ی توجه به مخاطب به

شمار می‌آید.

تنوع یا عدم تنوع در خط کتاب، به عوامل سنی و فکری مخاطب

بستگی دارد.

۳-۱. پاراگراف‌بندی و حاشیه‌گذاری

انتخاب پاراگراف‌های مناسب و سفیدخوانی هماهنگ با مطلب اهمیت

دارد.

۴-۱. تصویر، نقشه و نمودار

استفاده از تصویر، نقشه و نمودار، در عینی کردن مطلب و انتقال آن

به خواننده مؤثر است.

۲. کیفی

۲-۱. زبان مناسب

انتخاب زبان مناسب برای کتاب آموزشی حوزه‌ی «تاریخ ادبیات و...» اهمیت فوق‌العاده‌ای دارد؛ به ویژه آن‌که این نوع کتاب، خود نماینده‌ی زبان فارسی و ادبیات گرانقدر آن است و لازم است بیش از هر کتاب آموزشی دیگر، به موضوع سلامت و فصاحت زبان بپردازد.

۲-۲. سازماندهی محتوا

یکی از پایه‌های اساسی سازماندهی محتوا در کتاب‌های آموزشی، رعایت جدول «توسعه و توالی» مطلب است که براساس آن میزان گسترش و شکل‌گیری هر واحد آموزشی نسبت به واحدهای قبلی و بعدی تعیین می‌شود. اصل دوم، رعایت ارتباط عمودی و افقی مطالب کتاب با پایه‌های قبلی و بعدی است.

۳-۲. ساختار

کتاب آموزشی باید ساختاری اصولی، منسجم و قابل دسترس داشته باشد. به ویژه راهنمای استفاده از مطالب آن باید به روشنی تنظیم شود تا مخاطب بتواند در صورت نیاز، از هر بخش آن که اراده کند مطلب مورد نیاز خود را استخراج نماید.

ویژگی‌های یک ساختار مناسب عبارتند از: عنوان متناسب با محتوا، نام مؤلف یا مترجم، داشتن پیش‌گفتار، دارا بودن مقدمه، فهرست مطالب، فهرست نشانه‌های اختصاری، متن فصل‌بندی شده، منابع و مأخذ، واژه‌نامه و کتابنامه.

۳. علمی

۳-۱. صحت مطلب

بدیهی است که نقل عین مطالب کتاب درسی در کتاب آموزشی توجیه‌پذیر نیست. نویسنده‌ی کتاب آموزشی باید به گسترش یا تعمیق مطلب کتاب درسی بیندیشد و این نیز تنها به مدد آوردن مطالب تکمیلی و توضیحی ویژه‌ای میسر است که در کتاب درسی نیامده باشد. مطالب اخیر باید از صافی تجربه‌ها و دستاوردهای علمی گذشته باشد تا به کتاب راه یابد. از طرف دیگر ممکن است کتاب درسی به علت‌هایی از جمله دیرینگی تألیف، حاوی نکاتی باشد که امروزه دیگر از نظر علمی تأیید نمی‌شوند. کتاب مناسب و مطلوب آموزشی نباید رسالت خود را توجیه و تأیید اشتباهات احتمالی کتاب درسی بیندارد.

۳-۲. روزآمد بودن مطلب

با توجه به این که میزان پژوهش‌های فرهنگی روزبه‌روز افزایش می‌یابد و چهره‌ی ادبیات ایران و جهان در پرتو این پژوهش‌ها هر روز

دگرگون می‌شود، استفاده از آخرین پژوهش‌ها و نتایج آن‌ها در کتاب‌های آموزشی، به اعتبار آن‌ها می‌افزاید.

۳-۳. در نظر گرفتن توانایی علمی مخاطب

توجه به پیش‌نیازهای مطالب کتاب آموزشی و اطلاعاتی که مخاطب در حین خواندن آن دارد و اطلاعاتی که هنگام مطالعه بدان نیاز دارد، همه از مسائلی است که نویسنده‌ی کتاب آموزشی باید در نظر داشته باشد تا حاصل کار وی موجب هدر رفتن وقت و نیروی مخاطب نگردد.

۳-۴. ایجاد فرصت برای تمرین آموخته‌های قبلی و فعلی

این موضوع باید درصدد توجه نویسنده باشد که وی نمی‌خواهد درس جدیدی به مخاطب بدهد. از طرف دیگر، نمی‌خواهد عین همان درس را تکرار کند، بلکه باید وضعیت مطلوب و مساعدی ایجاد کند که مخاطب در آن وضعیت و موقعیت، آموخته‌های خود را در موضوع مورد نظر محک بزند و با استفاده از شگردهایی که نویسنده ارائه می‌دهد، آن‌ها را بازبینی و بازیابی کند تا در ذهن وی ثبت شود.

۳-۵. سودمند بودن کتاب

نویسنده باید همواره در نظر داشته باشد که مخاطب باید از خواندن کتاب آموزشی احساس کسب سود نماید؛ این کسب سود می‌تواند تبحر در موضوع و مفهوم باشد یا امکان دستیابی به موضوعی جدید یا امکان موفقیت در آزمون و حتی پرکردن اوقات فراغت به صورتی علمی و شایسته. در هر صورت، اگر این احساس به خواننده‌ی کتاب دست دهد، می‌تواند به توفیق کتاب امیدوار بود.

با توجه به آنچه آمد، معیارهای ارزش‌گذاری بر مهم‌ترین ویژگی‌های
عمومی کتاب‌های آموزشی حوزه‌ی «تاریخ ادبیات و...» به این شرح ارائه
می‌شوند.

ب) ویژگی‌های اختصاصی

الف. کتاب دانش‌افزایی معلم

۱. دارای تازه‌ترین اطلاعات درباره‌ی موضوع مورد نظر است؛
۲. بنیهِی علمی معلم را در زمینه‌ی مورد نظر تقویت می‌کند؛
۳. درباره‌ی تاریخ ادبیات و عروض و... دیدگاه‌های تازه‌ای به معلم ارائه می‌دهد؛
۴. شیوه‌های نوین مطالعات ادبی را به معلم معرفی می‌نماید؛
۵. تصویری روشن از تاریخ ادبیات و نقش آن در گسترش فرهنگ به معلم ارائه می‌دهد؛
۶. به معلم کمک می‌کند تا مبانی نظری موضوع مورد بحث را بهتر بشناسد؛
۷. اطلاعات موجود را با روش‌های ابتکاری و جذاب بیان می‌کند؛
۸. اطلاعات موجود در کتاب با توانایی‌های حرفه‌ای مخاطب تناسب دارند؛
۹. اطلاعات موجود در کتاب با زندگی و علایق مخاطب هم‌آهنگی دارند؛
۱۰. علاقه‌ی معلم را به پیگیری مطالعات درباره‌ی موضوع مورد نظر افزایش می‌دهد؛
۱۱. علاقه‌ی معلم را برای هم‌سوئی با جریان‌های فکری و فرهنگی و ادب افزایش می‌دهد؛
۱۲. علاقه‌ی معلم را به تحقیق و پژوهش درباره‌ی موضوع افزایش می‌دهد.

ب. کتاب روش تدریس

۱. آخرین «رویکرد» های آموزش تاریخ ادبیات و... را به معلم معرفی می‌کند؛
۲. عوامل مؤثر در یادگیری علمی و عملی درس را به معلم می‌آموزد؛
۳. در معرفی رویکردهای آموزش به معلم، از روش انتقادی استفاده می‌کند؛
۴. سایر کتاب‌های روش تدریس مرتبط با این حوزه را به معلم معرفی می‌کند؛
۵. به معلم کمک می‌کند تا طرح درس‌های متنوع و مناسبی براساس رویکرد انتخابی خود بنویسد؛
۶. مهارت تدریس معلم را در ماده‌ی درسی موردنظر ارتقا می‌دهد.

پ. کتاب راهنمای معلم

۱. شیوه‌های گوناگون تدریس درس «تاریخ ادبیات و...» را براساس رویکرد انتخابی به معلم معرفی می‌کند؛
۲. به معلم کمک می‌کند تا مطالب کتاب را براساس شیوه‌های انتخابی تدریس کند؛
۳. لزوم استفاده از ابزار خاص تدریس و چگونگی استفاده از آن‌ها را به معلم می‌آموزد؛
۴. توانایی معلم را برای ساخت و استفاده‌ی مناسب از وسایل کمک‌آموزشی ارتقا می‌دهد؛
۵. مهارت‌های زمان‌بندی و مدیریت کلاس را به معلم می‌آموزد؛
۶. سایر کتاب‌های «راهنمای معلم» مرتبط با موضوع را به معلم معرفی می‌کند؛
۷. هدف‌های آموزش درس «تاریخ ادبیات و...» را به معلم معرفی می‌کند؛
۸. نکات اساسی و بنیادین درس را به معلم معرفی می‌کند؛

۹. به معلم می‌آموزد تا در حین تدریس، از طرح نکات بی‌اهمیت بپرهیزد؛
۱۰. روش‌های جایگزین تدریس را به معلم معرفی می‌کند؛
۱۱. به معلم می‌آموزد تا میان رسانه و ابزار با هدف درس تناسب ایجاد نماید؛
۱۲. شیوه‌های زمان‌بندی را براساس درس مربوطه به معلم معرفی می‌کند؛
۱۳. مهارت معلم را در ایجاد تنوع هنگام تدریس افزایش می‌دهد.

ت. کتاب ارزشیابی و سنجش پیشرفت تحصیلی دانش‌آموز

۱. انواع شیوه‌های ارزش‌یابی متناسب با محتوا و هدف‌های درس را به معلم می‌آموزد؛
۲. به معلم می‌آموزد که فرصت‌هایی برای عمق‌بخشی به یادگیری دانش‌آموز ایجاد کند؛
۳. به معلم می‌آموزد که با اقدامات مناسب اضطراب دانش‌آموز را از امتحان کاهش دهد؛
۴. شیوه‌هایی از ارزش‌یابی مبتنی بر پرورش خلاقیت را به معلم می‌آموزد؛
۵. با اتخاذ شیوه‌های مناسب، دانش‌آموز را در فرایند یادگیری سهیم می‌سازد؛
۶. طراحی انواع آزمون‌های پیشرفت تحصیلی را به معلم می‌آموزد؛
۷. به معلم می‌آموزد، تا اصل ایجاد تنوع در آزمون‌ها را مراعات کند؛
۸. به فرایندمداری آزمون بیش از نتیجه‌مداری اهمیت می‌دهد؛
۹. با هدف‌ها و انتظارات کتاب درسی هماهنگی دارد؛
۱۰. به پرسش‌های واگرا اهمیت بیشتری می‌دهد؛

۱۱. به جای اتکا بر حافظه، استدلال و تفکر را بر آزمون حاکم می‌کند؛
۱۲. از طرح نکات فرعی و کم اهمیت می‌پرهیزد.

ث. کتاب دانش‌افزایی دانش‌آموز

۱. معلومات دانش‌آموز را در زمینه‌ی موضوع کتاب افزایش می‌دهد؛
۲. علاقه‌ی دانش‌آموز را به مطالعه‌ی درس افزایش می‌دهد؛
۳. زمینه‌ی یادگیری مستمر درس را فراهم می‌آورد؛
۴. طرز ارائه‌ی مطالب، ذوق و شوق مخاطب را به مطالعه و پیگیری افزایش می‌دهد؛
۵. مخاطب را با نقش و فایده‌های موضوع کتاب آشنا می‌سازد؛
۶. مخاطب را با ارزش‌های فرهنگی، ملی و اجتماعی موضوع آشنا می‌سازد؛
۷. موجب گسترش و تعمیق دانسته‌های مخاطب در زمینه‌ی موضوع مورد نظر می‌رسد؛
۸. در شیوه‌های یادگیری تنوع ایجاد می‌کند؛
۹. بین کتاب‌های درسی و زندگی مخاطب ارتباط ایجاد می‌کند؛
۱۰. آخرین یافته‌ها در زمینه‌ی موضوع را در اختیار مخاطب می‌گذارد؛
۱۱. مخاطب را به‌طور مستقیم و غیرمستقیم با شیوه‌های نوشتن آشنا می‌سازد؛
۱۲. اشتیاق تولید متن‌های مناسب را درباره‌ی موضوع موردنظر در مخاطب افزایش می‌دهد.

ج. کتاب مرجع دانش‌آموز

۱. به نیازهای علمی مخاطب، اندکی فراتر از کتاب‌های درسی توجه دارد؛
۲. به کنجکاوی‌های مخاطب درباره‌ی «تاریخ ادبیات و عروض و...» پاسخ می‌دهد؛

۳. به پرسش‌های برانگیخته در هنگام مطالعه‌ی کتاب درسی پاسخ می‌دهد؛

۴. امکان دسترسی سریع مخاطب را به پاسخ فراهم می‌آورد؛
۵. مرجع مطمئن و قابل اعتمادی برای مخاطب به شمار می‌رود؛
۶. مجموعه‌ای مدون از اطلاعات مورد نظر را ارائه می‌دهد؛
۷. حاوی آخرین اطلاعات دانشی در مورد موضوع مورد نظر است.

چ. کتاب تمرین برای تثبیت آموخته‌ها و تقویت و آموزش جبرانی

۱. برای یادگیری مطالب کتاب درسی، تمرین‌هایی مناسب و متنوع ارائه می‌نماید؛
۲. کمبودهای احتمالی کتاب درسی را در مبحث تمرین‌های خلاقه جبران می‌کند؛
۳. کمبودهای احتمالی ناشی از تفاوت‌های فردی در یادگیری را جبران می‌کند؛
۴. فرصت‌هایی برای پردازش اطلاعات برای مخاطب در نظر می‌گیرد؛
۵. سطح دشواری تمرین‌ها و پرسش‌ها را مراعات می‌کند؛
۶. سیر تمرین‌ها و پرسش‌ها را از ساده به مشکل در نظر می‌گیرد؛
۷. تمرین‌ها و پرسش‌ها را براساس نیاز دانش‌آموزان قوی، متوسط و ضعیف طراحی می‌کند؛
۸. با طراحی تمرین‌های مناسب، مشکل کمبود ساعات درسی را جبران می‌کند؛
۹. یادگیری پایدار را مورد توجه قرار می‌دهد؛
۱۰. توجه مخاطب را به مطالب اساسی کتاب جلب می‌کند؛
۱۱. از طریق پرسش‌ها و تمرین‌های مناسب، توجه مخاطب را به واقعیات زندگی جلب می‌کند.

ح. کتاب جنبی و سرگرمی

۱. فرصتی فراهم می‌آورد تا مخاطب از یادگیری لذت ببرد؛
۲. به صورت غیرمستقیم، انگیزه و علاقه به یادگیری ایجاد می‌کند؛
۳. فضایی آموزشی توأم با تفریح و بازی و سرگرمی به وجود می‌آورد؛
۴. دانش‌های جنبی و اصلی درس ادبیات را گسترش می‌دهد؛
۵. برخی از جنبه‌های زیبا و جذاب درس را به مخاطب نشان می‌دهد؛
۶. به مسایل فرهنگی و ارزشی توجه کافی دارد؛
۷. به گوناگونی طرح مسائل و تنوع بیان اهمیت می‌دهد؛
۸. عاطفه و احساسات مخاطب را برای هم‌سو شدن با موضوع موردنظر تحریک می‌کند؛
۹. به غنی‌سازی اوقات فراغت مخاطب کمک می‌کند؛
۱۰. کمبود ساعت‌های درسی را در حوزه‌ی نگرشی و عاطفی جبران می‌کند؛
۱۱. از ویژگی درهم تنیدگی مطالب مورد علاقه‌ی مخاطب استفاده می‌کند؛
۱۲. در ارائه‌ی مطالب، به پیش دانسته‌های دانش‌آموز توجه دارد؛
۱۳. تمام مطالب سرگرم‌کننده‌ی آن، بار آموزشی دارند؛
۱۴. روحیه‌ی جست‌وجوگری را در مخاطب تقویت می‌کند.

معیارهای ارزش گذاری بر ویژگی های عمومی کتاب های آموزشی

نام کتاب: نویسنده/ مترجم: ناشر: کد:

ردیف	ویژگی ها	۵ بسیار زیاد	۴ زیاد	۳ متوسط	۲ کم	۱ بسیار کم
۱	هماهنگ بودن جلد کتاب با مطالب آن					
۲	هماهنگ بودن جلد کتاب با ویژگی های فکری و سنی مخاطب					
۳	هماهنگی قطع کتاب با سلیقه و علاقه ی مخاطب					
۴	انتخاب خط کتاب براساس روحیه ی مخاطب					
۵	تنوع در خط براساس تفکر مخاطب					
۶	رعایت اصول پاراگراف بندی و سفیدخوانی در کتاب					
۷	استفاده ی مؤثر و مناسب از تصویر و نقشه و نمودار					
۸	انتخاب زبان و بیان متناسب با موضوع کتاب					
۹	رعایت اصول سازمان دهی محتوا					
۱۰	دارا بودن ساختار مناسب					
۱۱	درجه ی صحت علمی مطالب کتاب					
۱۲	درجه ی روزآمد بودن مطالب					
۱۳	متناسب بودن متن با توان علمی مخاطب					
۱۴	ایجاد فرصت های مناسب برای تمرین و تکرار آموخته ها					
۱۵	درجه ی سودمندی محتوای کتاب					
جمع						
جمع کل						

معیارهای ارزش گذاری بر ویژگی های اختصاصی کتاب های دانش افزایی

معلم

نام کتاب: نویسنده/ مترجم: ناشر: کد:

ردیف	ویژگی ها	۱ بسیار کم	۲ کم	۳ متوسط	۴ زیاد	۵ بسیار زیاد
۱	داشتن تازه ترین اطلاعات درباره ی موضوع مورد نظر					
۲	تقویت بنیه ی علمی معلم					
۳	ارائه ی دیدگاه های تازه به معلم					
۴	معرفی شیوه های نوین مطالعه به معلم					
۵	ارائه ی تصویری روشن از تاریخ ادبیات و نقش آن					
۶	کمک به معلم برای شناخت مبانی نظری مورد بحث					
۷	بیان اطلاعات با روش های جذاب و ابتکاری					
۸	تناسب اطلاعات با توان حرفه ای مخاطب					
۹	تناسب اطلاعات با زندگی و علایق مخاطب					
۱۰	میزان افزایش علاقه ی معلم به پیگیری مطالعات					
۱۱	میزان افزایش هم سوئی معلم با جریان های فکری و فرهنگی					
۱۲	افزایش علاقه ی معلم به انجام تحقیق و پژوهش درباره ی موضوع					
	جمع					
	جمع کل					

معیارهای ارزش‌گذاری ویژگی‌های اختصاصی کتاب روش تدریس

نام کتاب: نویسنده/ مترجم: ناشر: کد:

۱	۲	۳	۴	۵	ویژگی‌ها	ردیف
بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	بسیار زیاد		
					معرفی آخرین روی‌کردهای تدریس به معلم	۱
					آموزش عوامل مؤثر یادگیری به معلم	۲
					استفاده از روش انتقادی در معرفی رویکردها	۳
					معرفی کتاب‌های روش تدریس مرتبط به معلم	۴
					کمک به معلم برای تهیه‌ی طرح درس مناسب	۵
					میزان توفیق در ارتقای مهارت تدریس معلم	۶
					جمع	
					جمع کل	

معیارهای ارزش‌گذاری ویژگی‌های اختصاصی کتاب راهنمای معلم

نام کتاب: نویسنده/ مترجم: ناشر: کد:

ردیف	ویژگی‌ها	۵ بسیار زیاد	۴ زیاد	۳ متوسط	۲ کم	۱ بسیار کم
۱	معرفی شیوه‌های گوناگون تدریس براساس رویکردهای انتخابی به معلم					
۲	کمک به معلم برای اعمال شیوه‌های انتخابی در تدریس					
۳	آموزش لزوم استفاده از ابزار خاص تدریس به معلم					
۴	ارتقای توانایی معلم برای ساخت و استفاده‌ی مناسب از وسایل کمک‌آموزشی					
۵	آموزش مهارت‌های زمان‌بندی و مدیریت کلاس به معلم					
۶	معرفی سایر کتاب‌های راهنمای مرتبط به موضوع به معلم					
۷	معرفی هدف‌های آموزش درس تاریخ ادبیات و... به معلم					
۸	معرفی نکات اساسی و بنیادین درس به معلم					
۹	کمک به معلم برای شناخت نکات بی‌اهمیت فرعی درس					
۱۰	معرفی روش‌های تدریس جانشین به معلم					
۱۱	آموزش به معلم در جهت برقراری تناسب میان رسانه و هدف					
۱۲	معرفی شیوه‌های زمان‌بندی مناسب هر درس به معلم					
۱۳	افزایش مهارت ایجاد تنوع تدریس به معلم					
	جمع					
	جمع کل					

معیارهای ارزش گذاری بر کتاب ارزشیابی و سنجش پیشرفت
تحصیلی دانش آموز

نام کتاب: نویسنده/ مترجم: ناشر: کد:

۱ بسیار کم	۲ کم	۳ متوسط	۴ زیاد	۵ بسیار زیاد	ویژگی ها	ردیف
					آموزش انواع شیوه‌های ارزش‌یابی متناسب با محتوا و هدف‌های درس	۱
					ایجاد فرصت‌هایی برای تعمیق یادگیری	۲
					کاهش اضطراب دانش‌آموز از ارزش‌یابی	۳
					آموزش شیوه‌های ارزش‌یابی مبتنی بر خلاقیت	۴
					سهیم ساختن دانش‌آموز در فرایند یادگیری	۵
					آموزش طراحی آزمون‌های پیشرفت تحصیلی	۶
					آموزش اصل ایجاد تنوع در آزمون	۷
					اهمیت دادن به فرایند مداری در آزمون	۸
					هماهنگ بودن با انتظارات و هدف‌های کتاب	۹
					اهمیت دادن به پرسش‌های واگرا	۱۰
					آموزش طراحی ابزارهای متکی بر استدلال	۱۱
					آموزش پرهیز از نکات فرعی و غیرمهم	۱۲
					جمع	
					جمع کل	

معیارهای ارزش گذاری بر کتاب‌های دانش‌افزایی دانش آموز

نام کتاب: نویسنده/ مترجم: ناشر: کد:

۱	۲	۳	۴	۵	ویژگی‌ها	ردیف
بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	بسیار زیاد		
					افزایش معلومات دانش آموز در زمینه‌ی مورد نظر	۱
					افزایش علاقه‌ی مخاطب به مطالعه	۲
					فراهم ساختن زمینه‌ی یادگیری مستمر	۳
					فراهم ساختن زمینه‌ی پی‌گیری مطالب جدید	۴
					آشناساختن مخاطب با نقش و فایده‌ها در موضوع موردنظر	۵
					آشناساختن مخاطب با ارزش‌های فرهنگی، ملی و اجتماعی موضوع موردنظر	۶
					فراهم ساختن موجبات گسترش و تعمیق دانسته‌های مخاطب	۷
					ایجاد تنوع در شیوه‌های یادگیری	۸
					ایجاد ارتباط میان کتاب‌های درسی و زندگی مخاطب	۹
					آشناساختن مخاطب با آخرین یافته‌های دانش موردنظر	۱۰
					آشنا ساختن مخاطب با شیوه‌های نوشتن	۱۱
					برانگیختن اشتیاق مخاطب به تولید متن‌های مناسب	۱۲
					جمع	
					جمع کل	

معیارهای ارزش گذاری بر کتاب مرجع دانش آموز

نام کتاب: نویسنده/ مترجم: ناشر: کد:

۱	۲	۳	۴	۵	ویژگی‌ها	ردیف
بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	بسیار زیاد		
					توجه به نیازهای علمی مخاطب، فراتر از کتاب درسی	۱
					میزان پاسخگویی به کنجکاوی‌های مخاطب درباره‌ی موضوع موردنظر	۲
					پاسخگویی به پرسش‌های برانگیخته در هنگام مطالعه‌ی کتاب درسی	۳
					فراهم آوردن امکان دسترسی سریع مخاطب به پاسخ	۴
					قابلیت اعتماد و اتکای مخاطب	۵
					انسجام در ارائه‌ی اطلاعات	۶
					توجه به آخرین اطلاعات دانشی در زمینه‌ی موردنظر	۷
					جمع	
					جمع کل	

معیارهای ارزش‌گذاری ویژگی‌های اختصاصی کتاب تمرین برای تثبیت
 آموخته‌ها و تقویت و آموزش جبرانی

نام کتاب: نویسنده/ مترجم: ناشر: کد:

۱	۲	۳	۴	۵	ویژگی‌ها	ردیف
بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	بسیار زیاد		
					ارائه‌ی تمرین‌های متناسب و متنوع	۱
					میزان جبران کمبودهای مبحث خلاقیت	۲
					میزان جبران کمبودهای ناشی از تفاوت‌های فردی در یادگیری	۳
					در نظر گرفتن فرصت‌هایی جهت پردازش اطلاعات به مخاطب	۴
					رعایت سطح دشواری تمرین‌ها و پرسش‌ها	۵
					میزان رعایت سیر تمرین‌ها از ساده به مشکل	۶
					طراحی تمرین‌ها براساس نیاز سه دسته دانش‌آموز: قوی، متوسط و ضعیف	۷
					جبران مشکل کمبود ساعات درسی	۸
					میزان توجه به یادگیری پایدار	۹
					میزان جلب توجه مخاطب به مطالب اساسی کتاب	۱۰
					میزان جلب توجه مخاطب به واقعیات زندگی	۱۱
					جمع	
					جمع کل	

معیارهای ارزش گذاری بر ویژگی‌های اختصاصی کتاب جنبی و سرگرمی

نام کتاب: نویسنده/ مترجم: ناشر: کد:

ردیف	ویژگی‌ها	۵ بسیار زیاد	۴ زیاد	۳ متوسط	۲ کم	۱ بسیار کم
۱	میزان فراهم آوردن فرصت برای لذت‌بردن از یادگیری					
۲	ایجاد انگیزه و علاقه به یادگیری به طور غیرمستقیم					
۳	ایجاد فضایی آموزشی توأم با تفریح و سرگرمی					
۴	گسترش دانش‌های اصلی و جنبی موضوع مورد نظر					
۵	ارائه‌ی زیبایی‌ها و جذابیت‌های موضوع به مخاطب					
۶	توجه به مسایل فرهنگی و ارزشی					
۷	توجه به تنوع مطالب و گوناگونی طرز ارائه‌ی آن‌ها					
۸	میزان تحریک احساسات مخاطب برای هم‌سوئی با موضوع					
۹	کمک به غنی‌سازی اوقات فراغت مخاطب					
۱۰	جبران کمبود ساعات درسی در حوزه‌های نگرشی و عاطفی					
۱۱	استفاده از ویژگی در هم تنیدگی مطالب					
۱۲	توجه به پیش‌دانسته‌های مخاطب					
۱۳	ارائه‌ی مطالب سرگرم‌کننده با بار آموزشی					
۱۴	تقویت روحیه‌ی جست‌وجوگری در مخاطب					
جمع						
جمع کل						

طرح سامان بخشی کتاب های آموزشی وزارت آموزش و پرورش، برای اطلاع رسانی به روز و ایجاد ارتباط بهتر و دوسویه با دانش آموزان و معلمان و ناشران سراسر کشور، اقدام به برنامه ریزی، طراحی و اجرای وبگاه سامان کتاب به نشانی <http://samanketab.roshdmag.ir> کرده است.

مجموعه راهنماهای تولید کتاب های آموزشی می کوشد تا یافته های علمی کاربردی و دیدگاه های صاحب نظران درباره ی سامان بخشی کتاب های آموزشی را برای استفاده نویسندگان، ناشران و سایر پدیدآورندگان کتاب های آموزشی ارائه نماید.

سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی
دفتر انتشارات کمک آموزشی
دبیرخانه سامان بخشی کتاب های آموزشی